

Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER

Harran Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Şanlıurfa/TÜRKİYE
kaplanustuner@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-3456-482X

**NECATİ BEY'İN GAZELLERİNDE
KANITLAYICI ANLATIM**

ARGUMENTATIVE WRITING IN NECATI BEY'S
GAZELS

DOI Number: 10.28981/hikmet.409447

ÖZ

Kanıtlayıcı anlatım biçimi, ortaya atılan bir öneriyi, bir düşüncüyü, bir yargıyı değiştirmek, desteklemek yahut yanlışlığını kanıtlamak için kullanılır. Günlük hayatta olduğu gibi şiirde de kanıtlayıcı anlatım biçimine yer verilir. Bu yöntemle yazılan şiirlerde, delil olarak sunulan gerçekler, okuyucuya daima çekici gelir.

Necati Bey(ö. 914/1509)'in incelenen gazellerinde, kanıtlayıcı anlatım biçimi ile yazılan beyitlerin ilk mısraında klasik Türk şiirinin estetik kurallarına uygun bir düşünce ifade edilir; ikinci mısra ise ortaya konan delille bu düşünce kanıtlanır. Necati Bey'in gazellerinden seçilen beyitlerde ortaya konan deliller çok çeşitli olmakla birlikte Sosyo-kültürel Hayata Dair Deliller, Dinî-Tasavvufî İnanışa Dair Deliller ve Tabiat Gözlemlerine Dair Deliller olmak üzere üç başlık altında sınıflandırmak bilimsel yarar bakımından uygun görülmüştür.

Klasik Türk şiirinin kuruluş dönemi şairlerinden Necati Bey'in gazellerinde kanıtlayıcı anlatım biçiminin izlerini araştırmak bu yazının amacını oluşturmaktadır.

Kanıtlayıcı anlatım biçimi, şiirlerde bazı söz sanatlarıyla birlikte kullanıldığından aralarındaki ilişki incelenmiştir.

Necati Bey, bu anlatım biçimine başvurarak yazdığı bazı beyitlerle klasik Türk şiirinin estetik unsurlarının zihinlere yerleştirilmesi gibi bir amaca da hizmet etmiştir.

Necati Bey'in ve devrinin delilsiz bir şeye inanmama yahut düşüncesini kanıtlama istekleri şiirlere yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Necati Bey, Kanıtlayıcı Anlatım Biçimi, Gazel, Delil, Klasik Türk Şiiri

ABSTRACT

Argumentative writing is used to propose a suggestion, an idea, a judgment or to prove falsehood. It is also included in poetry as it is in daily life. In poems written by this method, the facts presented as evidence always appeal to the reader.

In the first verse of the couplets written in the form of argumentative writing, a thought that corresponds to the aesthetic rules of classical Turkish poetry is expressed; In the second verse, this idea is proved by the evidence presented. Classifications under the three headings are considered to be of scientific merit, with the various kinds of evidence revealed in the couplets, as well as the Evidence on Socio-Cultural Life, Evidence on Religious-Mystical Belief and Evidence on Nature Observations.

It is the purpose of this article to investigate the traces of the narrative form of Necati Bey (d. 914/1509), one of the founding poets of classical Turkish poetry.

The relationship between them has been studied since argumentative writing is used together with some figure of speech in poems.

Necati Bey also served a goal of placing the aesthetic elements of classical Turkish poetry in minds with poems written with argumentative writing.

Necati Bey and the people of his time reflected on their poems that they did not believe anything without evidence or wanted to prove their opinions.

Keywords: Necati Bey, Argumentative Writing, Gazel, Evidence, Classical Turkish poetry

Giriş

Kanıtlayıcı anlatım “ortaya atılan bir öneriyi, bir düşüncüyü, bir yargıyı değiştirmek, desteklemek yahut yanlışlığını kanıtlamak için başvurulmuş bir anlatım biçimi” olarak tanımlanmıştır (Aktaş, 2002: 93).

Kanıtlayıcı anlatım günlük hayatta sıklıkla kullanılan ve hayatla iç içe olan bir tarzdır. Bir bilim insanı jürinin önünde tezini savunurken, bir avukat mahkeme salonunda savunmasını yaparken, bir satış elemanı ürününü satmaya çalışırken kanıtlayıcı anlatım yönteminden yararlanır.

Kanıtlayıcı anlatım tekniği daha ziyade ikna etme kavramı üzerine odaklanır. Kanıtlayıcı anlatımda amaç, okuyucunun bir konu hakkındaki duygu veya düşüncesini, sunulan delillerle ikna etmeye çalışmaktır. Delil olarak ileri sürülen olgu gerçekten doğru olmalıdır. Güvenilir kaynaklardan delil getirilmelidir. Deliller muhatabı ikna edici şekilde ortaya konmalıdır.

Kanıtlayıcı anlatımda okuyucunun kültür düzeyi, örf, âdet, gelenek ve beklentileri dikkate alınır; gözlemlerden sıkça yararlanır.

Şiirde de kendisini gösteren bu yöntemde delil olarak sunulan gerçekler, okuyucuya daima çekici gelir. (Özsarı, 2006: 99-131)

Daha çok düzyazıda kullanılan kanıtlayıcı anlatım biçiminin şiirde ne zaman başladığı konusunda bilgimiz bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kanıtlayıcı anlatım biçiminin izlerini, 15. yüzyıl şairi Necati Bey (ö. 914/1509)'in ünlendiği gazellerinde tespit etmek ve şiire katkısını belirlemeye çalışmaktır.

Kanıtlayıcı Anlatım Biçiminin Söz Sanatlarıyla İlişkisi

Kanıtlayıcı anlatım biçiminin beyitlerde kimi söz sanatlarıyla birlikte kullanım alanına çıktığı görülmüştür. Bundan dolayı, konunun daha iyi anlaşılması amacıyla bu sanatlar, kanıtlayıcı anlatım biçimiyle ilgileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Mezheb-i Kelâmî/Şairane Kanıtlama: Bu sanatlardan biri mezheb-i kelâmîdir. Klasik belâgatçılar kanıtlayıcı anlatım tarzına mezheb-i kelâmî (kelamcılarının yolu) demişlerdir. Mezheb-i kelâmî, şairane kanıtlama ve delil sunma demektir. Bu adlandırmadaki “kelâmî” sözü kısaca dinin temel doğrularını savunmak için Müslüman düşünürlerin sistemleştirdikleri akıl ve mantık kurallarını esas alan bir ilim olarak tanımlanabilecek kelâm ilmine işaret etmektedir. Bu ilim ile uğraşan âlimlerin, meseleleri ortaya koyuş tarzını ve düşüncelerini kanıtlamayı andırdığı için şiirde de dile getirilen konu ve iddia olunan mesele için delil getirilmesine bu ad verilmiştir.

Kanıtlama, bir fikrin ikna edici şekilde ortaya konulması için gerekli olan anlatım tarzlarından birisidir. Bu tarz ifadelerde, dile getirilecek düşünceye muhatabın itirazı varsayılarak iddia edilen hususun doğruluğunun kanıtlanması amaçlanır.

Bir düşünceyi ikna edici şekilde dile getirmek için akla uygun bir kanıt sunulmaya çalışılır. Şairler, düşüncelerini kanıtlamak için şairane deliller üretmişlerdir. Şairane kanıtlama örnekleri hüner gerektirir. Necati Bey, bu hüneri şiirlerinde yeterince sergilemiştir.

Mezheb-i kelâmî ifade tarzı yönünden irsâl-i mesel ile benzer özellik gösterir. Aralarındaki fark, mezheb-i kelâmîde dile getirilen düşüncenin doğruluğuna bir nevi mantıkî önermeler delil olarak sunulurken, irsâl-i meselde ise atasözü veya hikmetli bir söz dile getirilir. Mezheb-i kelâmî olarak adlandırılan bu tarz ifadeler yapıları gereği aynı zamanda bazen temsilî teşbih olabilir (Saraç, 2007: 240, 277; Coşkun, 2007: 173).

Beyitlerde hangi sanatın olduğunu tartışmaktan ziyade sunulan delilin, birinci mısradaki söz edilen hükmü kanıtlayıp kanıtlamadığını önemsedik ve örneklerimizi bu çerçevede belirledik.

Temsilî/Mürekkep Teşbih: “Teşbihte benzeyiş yönü, ayrıştırılmayacak şekilde birden fazla unsurdan meydana gelen bir tasavvur ‘mürekkep’ ise böyle teşbihe temsilî teşbih adı verilir.” Mürekkep ile kastedilen, birden fazla unsur olma değil, birden fazla unsurun oluşturduğu tasavvur değildir.

Temsilî teşbihlerde fikir veya duygu diğer bir ibare ile desteklenir, iddiaya delil getirilir. Düşünce veya duyguyu destekleyen yahut kanıtlayan ifade bir darb-ı mesel de olabilir. İki tarafın mürekkep olması, teşbihe tablolaşma verdiğinden hayal gücüne daha kuvvetli tesir yapar (Saraç, 2007: 132-133; Coşkun, 2007: 49).

İrsâl-i Mesel/İrâd-ı Mesel: İrsâl-i mesel, “bir fikri, bir görüşü ispat etmek, açıklamak, söze kuvvet ve güzellik katmak amacıyla söz arasında atasözü, vecize, hikmetli sözler, deliller ve misaller getirmek” demektir (Durmuş, 2000: 450-451). İrsâl-i meselde “örnek gösterilen sözün en belirgin özelliği, herkes tarafından kabul edilen bir gerçeği tam anlamıyla ifade etmesidir.” (Pala, 2000: 451-452).

İrsâl-i mesel veya irâd-ı meselin çoğu zaman bir temsilî teşbihten ibaret olduğu ifade edilir (Saraç, 2007: 277).

Şu satırlar kanıtlayıcı anlatım biçimi ile irsâl-i mesel arasındaki ilişkiyi özetlemektedir: “İrsâl-i mesel, bir fikrin ispatı için söz konusu edilir. Okuyucunun deliller, örnekler ve sebepler ile desteklenen bir fikre inanması elbette daha kolay olacaktır. Bunun içindir ki örnek olan ifade doğruluğu

ispatlanmış ve halk arasında kabul görmüş seçkin sözler arasından seçilmektedir.” (Pala, 2016: 54).

Necati Bey, birinci mısradaki söz ettiği klasik Türk şiirinin estetik unsurlarını kanıtlamak için, örneklerde görüleceği üzere, “Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi.” gibi atasözlerini delil olarak kullanmıştır.

İrsâl-i mesel sanatı, insanoğlunun muhatabını ikna etme niyetiyle ilgili ve bu niyetin varlığı kadar da eski bir geçmişe sahiptir (Coşkun, 2007: 173).

Mesel: “Mesel, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla aslî durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim mahiyetteki özdeyiştir.” Meselin kullanım amacı “kanıt” olarak söylenmesidir. Meselin kaynağı çok eski olup değişik toplumlar tarafından kullanılmıştır (Durmuş, 2004: 293-297).

Necati Bey'in kanıtlayıcı anlatım biçimiyle kaleme aldığı beyitlerde sunulan delillerin kimi zaman -örneklerde görüleceği üzere, zahidin tövbesinin yıkılmasına delil olarak sunulan “kış mevsiminde yapılan binanın sağlam olmayacağı” meseli gibi- mesel niteliğinde olduğu söylenebilir.

Yapılan bir yüksek lisans çalışmasında (Ay, 2016: 13, 41-80) Necati Bey'in meseli mesajının daha iyi anlaşılması için kullandığı söylenmiş ve şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Leff ü Neşr: Kanıtlayıcı anlatım tarzı ile ilişkilendirilebilecek söz sanatlarından biri de leff ü neşr (toplayıp yayma)dir. İlk mısradaki söylenen unsurların her biriyle ilgili ikinci mısradaki öğeler getirmeye leff ü neşr denir. Bu sanatta önce iki veya daha fazla unsur zikredilir (leff), ardından bunların her biriyle ilgili öğeler getirilir (neşr) (Durmuş vd., 2003: 122-124).

Leff ü neşr sanatı, örnek beyitlerde görüleceği üzere, mısralar arasında anlam ilişkisinin sağlanmasında önemli işlevler görmüştür.

Kanıtlayıcı anlatım biçimiyle doğrudan ilişkili olan bütün bu söz sanatlarından tekrardan kaçınmak amacıyla her örnekte söz etmedik.

Kanıtlayıcı Anlatım Biçiminin Delilleri

Kanıtlayıcı anlatım biçimini içeren beyitlerin ilk mısrasında klasik Türk şiirinin estetik kurallarına uygun bir düşünce ifade edildikten sonra, delilin sunulduğu ikinci mısra ile kanıtlanır. Mısralar, gramer bakımından bağımsız ancak ikinci mısraın birinci mısraı kanıtlama amacıyla delil özelliği taşıması ve söz sanatları ile sağlanan ilişki sebebi ile anlam bakımından bir bütünlük taşır.

Ayrıca “ki, kim, zîrâ, çünkü, çünkim” gibi yapılarla da mısralar arasında anlam ilgisi ve bütünlüğü sağlanır.

Kanıtlayıcı anlatım biçimiyle yazılan beyitlerde sunulan delillerin çok çeşitli olduğu görülür. Hemen her beyitte ayrı bir düşünce kanıtlanır. Bununla birlikte bilimsel yarar bakımından konuların sınıflandırılması gerektiğinden, ikinci mısradaki sunulan delilleri genel olarak üç ana başlık altında tasnif ettik:

a) Sosyo-kültürel Hayata Dair Deliller

b) Dinî-Tasavvufî İnanışa Dair Deliller

c) Tabiat Gözlemlerine Dair Deliller

Konuyla ilgili verilen örnek beyitlerin tam bir şerhi yapılmamış; özellikle birinci mısradaki ortaya konan düşüncenin ikinci mısradaki hangi delille kanıtlanmaya çalışıldığı üzerinde durulmuştur. Kimi beyitlerde ise konunun daha iyi anlaşılması amacıyla ayrıntıya girilmiştir. Örnek olarak verilen 87 beyitle konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Örnek beyitlerde ileri sürülen kanıtların geçerliliği bugün tartışmaya açık olduğundan, delillerin yazıldığı döneme göre değerlendirmesinde fayda görüyoruz.

a) Sosyo-kültürel Hayata Dair Deliller

Âşığın ayrılık zamanında sevgilinin derdini dünyaya dahi değişmemesi, misafire yol azığının tatlı olması düşüncesiyle kanıtlanır. Rihlet-sefer, derd-zâd kelimeleri ile düzensiz leff ü neşr yapılmıştır. “Âşığın ayrılık gününde sevgilinin derdini dünyaya vermemesi”, “misafire sefer azığının leziz olması”na benzetilerek temsilî teşbih yapılmıştır. Beyitte derdin âşık için gıda olduğuna işaret edilmiştir:

Rihlet gününde derdünü dünyâya virmezsin

Zîrâ olur müsâfire zâd-ı sefer lezîz (53/3)¹

[(Ey sevgili!) Ayrılık/göç gününde senin derdini dünyaya değişmem. Çünkü misafire yol azığı tatlı olur.]

Sevgilinin yüzünü görmese gönlün aşk yoluna düşmeyeceği, misafirin güneş doğmadan önce yola koyulduğunda tehlike hissedeceği düşüncesi delil olarak sunulmuştur. Yüz-güneş, gönül-misafir birbiriyle ilişkilidir (düzensiz leff ü

¹ Parantez içindeki rakamların birincisi Ali Nihat Tarlan'ın (1997) hazırladığı Necati Bey Divanı'ndaki gazel numarasını, ikincisi ise beyit numarasını belirtmektedir.

Beyitlerde klasik şiirin estetik unsurlarını içeren cümlesi normal, bu unsurları kanıtlamak için ileri sürülen delillerin yer aldığı cümle kalın; iki cümleyi birbirine bağlayan ki, kim, zîrâ vb. yapılar ise italik ve kalın dizilmiştir.

neşr). Gece karanlığında yola çıkmanın geçmişte tehlikeli olduğu anlaşılmaktadır:

Düşmezdi râh-ı 'ışka gönül görmese yüzün

Gün doğmayınca yolda müsâfir hatar sezer (211/4)

[(Ey sevgili!) Gönül, yüzünü görmese aşk yoluna düşmezdi.(Çünkü) misafir, güneş doğmayınca yolda tehlike sezer.]

Güneş yüzlü sevgiliden gam okları eriştiğinde üzülmemek gerektiğine, “gökten ne yağdı da yer kabul etmedi” atasözü delil getirilir. Sevgiliden gelen her şeyi âşık kabul eder:

Ol günden irse tîr-i gam olma dilâ melûl

Gökten ne yağdı kim anı yir itmedi kabûl (329/1)

[Ey gönül! O güneş yüzlüden gam okları gelirse hüzünlenme. (Çünkü) gökten ne yağdı da yer onu kabul etmedi?]

Âşığın sevgilisinin kapısına yüzünü sürmesi ve sevgilinin bunu yasaklamaması gerektiği, duvarın saman çöpü olmadan sağlam olmayacağı düşüncesiyle ispatlanır. Eskiden duvar yapmak için toprak su ile çamur haline getirilirken sağlamlığını artırmak amacıyla saman eklenirmiş. Şair, kendisini saman çöpü gibi değersiz görür fakat duvara sağlamlık verdiğini düşünür:

Ko Necâtî kapuna sürsün yüzün men' itme **kim**

Muhkem olmaz kangı dîvârun ki berg-i kâhı yok (277/5)

[(Ey sevgili!) Bırak da Necati kapına yüzünü sürsün, yasaklama. Çünkü saman çöpü olmadan yapılan duvar sağlam olmaz.]

Sevgilinin saçının hayalinin âşığın gönlünden çıkmayacağı, “Kâfirin yaptığı bina sağlam olur.” atasözüyle kanıtlanır. Saç, hakikati simgeleyen parlak yüzü kapladığından dolayı klasik şiirimizde kâfir olarak düşünülür. Kâfirin yaptığı bina sağlam olur; kolay kolay yıkılmaz; burada uzun süre kalınabilir (Aydemir, 2011: 137-144). Sevgilinin kalbi de sağlam bir yapı gibidir. Âşığın hayali, bu binadan kolay kolay kurtulamaz, orada tutuklu kalır. Yüksek ve sağlam yapılan binalara “kâfirî bina” adı verilmiştir. Zülf ile bina arasında uzunluk bakımından da uygunluk vardır:

Gide mi ey seng-dil zülfün hayâli sîneden

Çün bilürsin muhkem olur kâfir itdügi bina (1/4)

[Ey taş kalpli sevgili! Saçının hayali gönülden gider mi? Çünkü bilirsin: Kâfirin yaptığı bina sağlam olur.]

Zahidin tövbesinin yıkılması, kış mevsiminde yapılan binanın sağlam olmayacağı fikriyle kanıtlanır. Beyitte zahidin yüzünün kış mevsimi gibi soğuk olduğu dile getirilir:

Yıkıldı zâhidün virdügi tevbe

Dirîgâ kışda yapu muhkem olmaz (230/5)

[Zahidin verdiği tövbe yıkıldı. (Çünkü) kış mevsiminde yapılan bina sağlam olmaz. Yazık!]

Sevgilinin gönle sık sık cefa elini uzatmaması gerektiği, çocukların ateşle oynamasının iyi olmayacağı düşüncesiyle kanıtlanır. Beyitte gönlün aşk ateşiyle yanıp yakılması söz konusu edilir:

İkide bir cefâ elin uzatma bu dile

Kim tıfl olan eyü degül oynamag od ile (445/1)

[(Ey sevgili!) İkide bir cefa elini bu gönle uzatma. Çünkü çocuğun ateş ile oynaması iyi değildir.]

Gonca ağızlı sevgilinin sırrı ifşa etmesi, çocuk yaşlarda gizli haberlerin açığa vurulması gerçeği ile açıklanır:

Ol gonca-dehen sırrunu fâş itdi Necâtî

Kim gizlü haberler olur ifşâ küçücükden (401/9)

[Necati! O gonca ağızlı sevgili senin sırrını açıkladı. Çünkü çok küçük yaşlarda gizli haberler açığa vurulur.]

Ferhat'ın aşkta mutlu olmaması, "usta onmaz" sözüyle kanıtlanır. Şâd olmamak-onmamak, Ferhat-üstâ kelimeleriyle düzenli leff ü neşr yapılmıştır:

Sâd olmadı 'ışk işinde Ferhâd

Meşhûrdurur ki oñmaz üstâd (51/1)

[Ferhat, aşk işinde mutlu olmadı. (Çünkü) "Usta onmaz/iflah olmaz." sözü meşhurdur.]

Âşıkların âh etmesi ve zahitlerin hû demesi, dünyada herkesin bir isteğinin olması düşüncesiyle açıklanır:

Erbâb-ı 'ışk âh ider ashâb-ı zühd hû

Lâbüd cihânda her kişünün bir hevâsı var (131/3)

[Âşıklar âh eder; zahitler hû çeker. (Çünkü) dünyada herkesin elbette bir isteği vardır.]

Çölün Mecnun'a dağın ise Ferhat'a yakışması, herkesin kendi işini iyi bilmesi fikriyle ispatlanır:

Mecnûna deşt yaradı Ferhâda kûh-sâr

Her kişi kendü yahşi bilür kendü kârını (607/5)

[Mecnun'a çöl, Ferhat'a ise dağ yakıştı. (Çünkü) her kişi, kendi işini iyi bilir.]

Necati'nin (şairin) sarhoş olup zahit olmaması, insana bir hünerin yeterli olacağı düşüncesiyle kanıtlanır:

Necâtî ser-hôş olur zâhid olmaz yârân

Mesel durur ki ere bir hüner yiter dirler (190/6)

[Dostlar! Necati sarhoş olur zahit olamaz. Çünkü meseldir; "ere bir hüner yiter" derler.]

Şair, zahidin kendisine riya ve yalan sözlerini satamayacağını, yalancı kişilerin yalanı bileceği düşüncesiyle kanıtlar. Beyitte şiirin yalan, şairin yalancı olduğu da söz konusu edilir:

Şâ'ire lâf-ı riyâyî satamazsın zâhid

Ki yalanı bilür elbette ki yalan ehli (619/6)

[Ey zahit! Şaire ikiyüzlülük lafını satamazsın. Çünkü yalanı elbette yalancı olan bilir.]

Sevgilinin saçının geniş yolunda gönlün gamdan sakınmaması gerektiği, kişinin bildiği yollarda tanıdıktan korkmaması düşüncesi ile ispatlanır. Âşık, gam ile daha önce tanışmaktadır:

Saçunun şâh-râhında gönül gamdan yocunmaz **kim**

Kişi bildüğü yollarda inen hem-râhdan korkmaz (222/4)

[(Ey sevgili!) Gönül, saçının ana caddesinde gamdan çekinmez. Çünkü kişi bildiği yollarda yoldaştan korkmaz.]

Ayrılık/göç zamanında âşîğin gamdan incinmemesi, korkulu yollarda kişinin daha önce tanıdığından korkmaması fikriyle kanıtlanır:

Rihlet eyyâmında gamdan incine sanma beni

Korkulu yollarda kişi âşinâdan korkmaz (225/4)

[Ayrılık günlerinde beni gamdan incinir sanma. (Çünkü) kişi korkulu yollarda tanıdıktan korkmaz.]

Gönlün ayrılıktan çok emin olunmaması gerektiği “eski düşman dost olmaz” atasözü ile kanıtlanır:

Emîn olma gönül hicrândan inen

Bilürsin döst olmaz eski düşman (385/1)

[[Ey] gönül, ayrılıktan o kadar da emin olma. (Çünkü) bilürsin: Eski düşman dost olmaz.]

Sofunun sevgilinin yüzüne bakamaması, çirkinlerin eline ayna almaması düşüncesiyle ispatlanır. Sofu-kerîh-manzar, yüz-ayna ilişkisiyle düzenli leff ü neşr yapılmıştır:

Sôfi cemâl-i yâra ne yüzle bakabilür

Almaz eline çünkü kerîh-manzar âyine (513/6)

[Sofu, sevgilinin güzelliğine ne yüzle bakabilir? Çünkü çirkin görünüşe sahip olanlar eline ayna almaz.]

Zahide güzeli hatırlatmamanın delili olarak çirkinlerin aynaya bakmaması ifade edilir. Yukarıdaki beyitle anlam yakınlığı vardır:

Zâhide anma hûbı **ki âyineye**

Bakmaz anlar ki zîst-sûretdür (152/4)

[Zahide güzeli hatırlatma. (Çünkü) çirkin yüzlüler aynaya bakmazlar.]

Sadece bu dünyayı düşünen tüccarın malıyla gururlanmaması gerektiği, bu dünyanın sayısız baykuşu uçuran bir virane olduğu inancıyla kanıtlanır:

Mâle magrûr olma ey hâce ki bu dünyâ diyen

Sencileyin nice baykuş uçuran vîrânedür (60/4)

[Ey (sadece) “bu dünya” diyen tüccar! Malınla gururlanma! (Çünkü) (bu dünya), senin gibi nice baykuşları uçuran bir viranedir.]

Ayın eksikliğinin yüzüne vurulmaması gerektiği, yoksulu azarlayınca zengini kınarlar anlayışıyla kanıtlanır:

Eksüklüğünü yüzine urma kamerün **kim**

Yohsula 'itâb eyleyicek bayı kınarlar (155/2)

[Ayın eksikliğini yüzüne vurma. Çünkü yoksulu azarlayınca zengini kınarlar.]

Aşkın sıcaklığına talip olanın ayıplanmaması gerektiğine, fakirlerin yaz mevsimini istemesi düşüncesi delil getirilir:

Tâlib-i germiyyet-i 'ışk olduğum 'ayb eylemen

Kim fakîr olan sevinür her kaçan kim yaz olur (201/3)

[Aşkın sıcaklığını istediğimi ayıplamayın. Çünkü yoksullar yaz mevsiminin gelişine sevinirler.]

Yanaktaki siyah benin beylik taslamaması gerektiği, Mısır ülkesine Habeşli birinin sultan olmadığı gerçeği ile kanıtlanır. Ben-Habeş, hadd-Mısır ilişkisi ile düzenli leff ü neşr yapılmıştır:

Benün beglenmesün haddünde **zîrâ**

Habeş olduğu yok sultânı Mısrun (285/3)

[(Ey sevgili!)Yanağındaki benin boşuna beylik taslamasın. Çünkü Mısır'ın sultanı bugüne kadar Habeşli olmamıştır.]

Selvi boylu sevgilinin rakibin yanına varmaması gerektiğine, elif harfinin lam harfiyle birleşince (lamelif olunca) eğri olacağı düşüncesi kanıt olarak sunulur:

Benüm serv-i ser-efrâzum rakîbün yanına varma

Elif kim ulaşâ lâma olur bî-iştibâh eğri (597/4)

[Ey başı yükseklerde olan servi boylum! Rakibin yanına varma. (Çünkü) elif harfi lam harfiyle birlikte yazılınca şüphesiz eğri olur.]

Güneş kılıcının her akşam yere gömülmesine şaşılmaması gerektiği, felek celladının kılıcını günde bin kez toprağa gömdüğü düşüncesiyle kanıtlanır. Eskiden kan akıtan kılıcın toprağa gömülmesi âdetmiş. Beyitte bu âdete işaret edilmiş:

Tan mı her ahşam yire gömülse tîg-i âfitâb

Çünkü cellâd-ı felek gün başına bin kan ider (141/4)

[Güneş kılıcı, her akşam yere gömülse şaşılır mı? Çünkü felek celladı, her gün bin kişinin kanını döker.]

Âşığın ilk adımda başını vermesi gerektiği, aşk merdivenine adım adım çıkılamayacağı düşüncesi delil gösterilir:

Evvel kademde başunu vir yâra ey gönül

Kim nerdübân-ı 'ışka çıkılmaz ayak ayak (281/6)

[Ey gönül! İlk adımda başını sevgiliye feda et. Çünkü aşk merdivenine adım adım çıkılmaz.]

Güzel yüzlülerden sakınılması gerektiği, onların âşığın gönlünü aldıktan sonra inkâr ettikleri fikriyle ispatlanır:

Necâtî hûb-rûlardan sakın **kim**

Alurlar gönlünü inkâr iderler (175/8)

[Necati! Güzel yüzlülerden sakın. Çünkü gönlünü alırlar sonra inkâr ederler.]

Rüzgârın sevgilinin ayak tozuyla âşığın ağlayan gözlerini sevindirmesi, himmet sahiplerinin dilenciye altın vermesi âdeti ile kanıtlanır:

Çeşm-i giryânüm sevindürsin izün tozu ile bâd

Sâyile 'âdet durur erbâb-ı himmet zer sunar (184/4)

[(Ey sevgili!) Ayak izinin tozuyla rüzgâr, ağlayan gözlerimi sevindirsin. (Çünkü) himmet sahiplerinin dilenciye altın vermesi âdettir.]

Sakinin elini hızlandırıp kadehi vermesine, feleğin son derece süratli olduğu delil gösterilir:

Elün depret yürüt sâkî ayagı

Ki devrânun begâyet sür'ati var (86/4)

[Ey saki! Elini hızlandır, ayağı/kadehi yürüt. Çünkü feleğin son derece sürati var.]

Ayrılık susuzlarının vuslat suyuna kandırılması/doyurulması gerektiği, güzellik çağının su gibi süratle geçtiği düşüncesiyle ispatlanır:

Fürkat susuzlarını kandur zülâl-i vasla

Çünkim geçer bilürsin su gibi hüsn çağı (574/6)

[Ayrılık susuzlarını kavuşma suyuna kandır. Çünkü bilirsin: Güzellik çağı su gibi geçer.]

İlkbahar/gül mevsiminde şarap kadehlerinin durmadan dönmesi gerektiği, dünyanın kimseye kalmayacağı düşüncesiyle kanıtlanır. Beyitte, dünyanın sonsuza kadar kalınacak bir yer olmadığından sürekli içerek günü gün etme anlayışı sezilir:

Vakt-i güldür turmasun devr eylesün câm-ı şarâb

Sâkiyâ bâkî degüldür çünki devrân kimseye (541/2)

[Ey saki! Gül vaktidir (ilkbahar mevsimidir); şarap kadehi durmasın dönsün. Çünkü devran kimseye kalıcı değildir.]

Gam ve kederden çok sakınmak gerektiği, yoldaşın yoldaşı öldürdüğünün çok görülmüş olması düşüncesiyle kanıtlanır:

Gussa vü gamdan Necâtî ihtiyât it key sakın

Çog olur kim öldürür yoldaşını yoldaşlar (123/7)

[Ey Necati! Gam ve kederden dikkat et, iyi sakın. Çünkü yoldaşların birbirini öldürdüğü çok olur.]

Gönlün, sevgilinin gözleri için saçını yerde beklemesi, ceylan avcılarının yer yer gizlenmesi anlayışıyla ispatlanır. Göz-ahu, gönül-avcı, zülûf-yir yir, toprak-gizlenmek ilişkileriyle düzenli leff ü neşr yapılmıştır:

Gözlerün için gönül zülfünü bekler hâkde

Çünki âhû sayd idenler böyle yir yir gizlenür (124/3)

[(Ey sevgili!) Gönül, gözlerin için zülfünü toprakta bekler. Çünkü ceylan avcıları böyle yer yer gizlenir.]

Sadık âşıkların bu dünyaya bakmaması, hüma kuşu gibi himmet sahiplerinin pisliğe konmayacağı anlayışıyla kanıtlanır:

‘Âşık-ı sâdık isen bakma bu dünyâ yüzine

Ki hüma-himmet olan konmaya murdâr olana (459/4)

[Sâdık âşık isen bu dünya yüzüne bakma. Çünkü hüma himmetli olan pisliğe konmaz.]

Dolunay yüzlü sevgilinin yabancılarla akşamlamaması gerektiğine, köpeklerin dolunaya dost olmadığına dair halk inanışı delil getirilir:

Niçün ahşamlarsın agyâr ile ey bedr-i temâm

Seg bilürsün kim meh-i tâbâna olmaz âşinâ (17/6)

[Ey dolunay yüzlü! Niçin başkalarıyla akşamlarsın? Çünkü bilirsin: Köpek, dolunaya dost olmaz (dolunaydan hoşlanmaz).]

Sevgilinin gamzesinin ettiklerini saçının bilmesi, gecelerin hırsız ile sırdaş olması fikriyle ispatlanır. Gamze-hırsız, zülûf-gece kelimeleri arasında düzensiz leff ü neşr yapılmıştır:

Gamzenün itdüklerin zülfün bilür

Giceler ugrı ile hem-râzdur (88/3)

[(Ey sevgili!) Senin süzgün bakışının yaptıklarını saçın iyi bilir. (Çünkü) geceler hırsız ile sırdaştır.]

Feleğin, sevgili gibi vefasız olmaması gerektiği, bu âleme bir vefasızın yeterli olacağı düşüncesiyle ispatlanır:

Ey çarh sen de yâr gibi olma bî-vefâ

Zîrâ bu denlü 'âleme bir bî-vefâ yeter (108/5)

[Ey felek! Sen de sevgili gibi vefasız olma. Çünkü böyle âleme bir vefasız yeter.]

Âşığın ayrılıktan dolayı ölecek duruma gelmesine karşılık sevgilinin yanağını göstermemesine, hastaya ölüm anında suyun verilmeyip saklanması iyi bir davranış olmadığı düşüncesi delil getirilir. Ölmek-rıhlet, yanak-su ilişkisiyle düzenli leff ü neşr yapılmıştır:

Ölürem hecr ile göster 'ârızun **kim hôş degül**

Hastadan rihlet deminde suyu pinhân eylemek (315/4)

[(Ey sevgili!) Ayrılığından ölüyorum; yanağını göster. (Çünkü) ölüm anında hastadan suyu saklamak hoş değildir.]

Uzun zülüflerin derdinin âşığa sorulması gerektiği, uzun gecelerin belasını hasta olanların daha iyi bileceği fikriyle ispatlanır. Çekilen acı ve sıkıntılardan hastaların geceleri uyuyamadıklarına, bundan dolayı gecelerin onlara çok uzun geldiğine inanılır. Zülûf-i dırâz-uzun gece, dert-bela, tabip-hasta ilişkisiyle düzenli leff ü neşr vardır:

Zülûf-i dırâz derdini benden sor ey tabîb

Uzun gece belâsını bîmâr yeg bilür (204/2)

[Ey tabip! Uzun saçın derdini benden sor. (Çünkü) uzun gecenin belasını hasta olan daha iyi bilir.]

Sevgilinin, âşık olduğunu duyduktan sonra şairin yüzüne bakmaması, tabibin ölecek hastanın yanına fazla uğramadığı düşüncesiyle kanıtlanır. Âşık-ölümlü hasta, sevgili-tabib ve yüzüme bakmaz-yöresine uğramaz ile ilişkilidir (düzensiz leff ü neşr):

‘Âşık olduğum tuyaldan yüzüme bakmaz habîb

Yöresine ugramaz ölümlü bîmârun tabîb (25/1)

[Sevgili, âşık olduğumu duyduğundan beri yüzüme bakmaz. (Çünkü) tabip, ölümlü hastanın yöresine uğramaz.]

Âşığın ağlayarak halini arz edişi sevgiliye zahmet olmaması, hastanın, derdini ancak tabibe anlatması ve yardım dilemesi gerçeğiyle kanıtlanır. Âşık/ben-hasta, sevgili/sen-tabib ilişkisi vardır (düzenli leff ü neşr). Beyitte âşığın, gözyaşlarıyla sevgiliyi rahatsız etme kaygısı sezilir:

Ben sana hâlüm agladugum zahmet olmasun

Bir hasta kim tabîbe gele derdini döker (58/3)

[(Ey sevgili!) Halimi ağlayarak söylemem sana sıkıntı vermesin.
Çünkü bir hasta doktora gelince derdini anlatır.]

İnsanın dertli olması gerektiğine, dertli olmayınca şifa bulunamayacağı düşüncesi delil olarak sunulur:

Derd-mend ol ey Necâtî derd-mend

Derdlü olmayınca olunmaz devâ (13/8)

[Dertli ol ey Necati dertli! (Çünkü) dertli olmayınca deva olunmaz.]

Şair, mahlasını daha sevimli söylemesi gerektiğini, yemeğin sonunda yenen taze helvanın iyi geleceği düşüncesiyle kanıtlar. Şîrîn-ter- halva-yı ter, mahlas-ı şî'r-taam sonu ilişkisiyle düzensiz leff ü neşr yapılmıştır:

Şîrîn-ter eyle mahlâs-ı şî'rün Necâtîyâ

Kî olur ta'âm sonna halvâ-yı ter lezîz (54/6)

[Ey Necati! Şiirinin mahlas beytini daha tatlı/sevimli söyle. Çünkü yemeğin sonuna taze helva tatlı/güzel olur.]

Zayıf Necati'nin şeker dudaklı güzelden vuslat beklemesine, sıradan kâğıdın iyi helvalara sarılması delil olarak sunulur. Şeker-leb-iyi helva, vasl-sarılmak, zayıf Necati-alçak kâğıt ifadeleri uyum içindedir (düzenli leff ü neşr). Sıradan ve basit kâğıtların helvaya sarılması bu delilde önemli rol oynamıştır:

Sen şeker-lebden umar vasl Necâtî-i za'îf

Ki sarılır eyü halvâlara alçak kâğıd (45/7)

[Zayıf Necati sen şeker dudaklıdan kavuşma umar. Çünkü sıradan kâğıt iyi helvalara sarılır.]

Pahalı ve süslü elbiselerin cahile marifet vermeyeceği, safranın rengine bakıp da kimsenin tatlı demeyeceği düşüncesiyle ispatlanır. Za'afra (safran), sarı renkli bir bitkidir. Tadı acıdır. Yanık yarasının tedavisinde kullanılır. İyice yanmış odun kömürü üzerinde 40-50 dakika kavrulur. İnsanı rahatlatma, güldürme ve vücuda ferahlık verme gibi özelliklere sahiptir. (Onay, 2009: 497; Gökyay, 1973: 292; Çavuşoğlu, 2001: 290; Çavuşoğlu, Tarihsiz: 125)

Ma'rifet virmez Necâtî câhile fâhir libâs

Kimse dimez rengine bakup za'afra'n tatlıdur (144/10)

[Ey Necati! Pahalı ve güzel elbise, cahile irfan vermez. (Çünkü) kimse rengine bakıp da safran tatlıdır demez.]

Âşığın, sevgilinin derdinin can ve gönlünden çıkmasını istememesi, padişahın ordunun idaresinden uzak kalmaması gerektiği düşüncesiyle kanıtlanır:

Ey gam-ı dil-ber sakın cân ü gönülden çıkma **kim**

Pâdişeh câ'iz degüldür ola leşkerden irag (266/6)

[Ey dilberin derdi! Sakın can ve gönülden çıkma. Çünkü padişahın ordudan uzak olması caiz değildir.]

Âşığın, sevgiliden gelecek gamın, günlük gıda olarak umması, sultanın halkını beslemesi gerektiği ve bunun meşhur bir âdet olduğu fikriyle kanıtlanır:

Yârdan yevmî gam umarsa Necâtî nola **kim**

'Âdet-i meşhûrdur kulını sultân beslemek (304/5)

[Necati, sevgiliden gelecek gamı, günlük olarak umarsa, ne olur? Çünkü sultanın kulunu beslemesi meşhur âdettir.]

Âşığa, iki dünyada bir sevgilinin yeteceği, serverin/başkanın çok olduğu bir işin istenildiği gibi olmayacağı düşüncesiyle ispatlanır. İsteklerin gerçekleşmesi için dünya ve ahiretin sahibi bir sevgili imgesiyle beyitte tasavvufi anlama kapı aralanır:

İki 'âlemde Necâtî sana bir yâr yeter

Ber-murâd olmaz ol iş anda ki server çoğ olur (110/6)

[Ey Necati! İki dünyada sana bir sevgili yeter. Çünkü başkanın çok olduğu bir iş istenildiği gibi olmaz.]

Sevgilinin kavuşma gününde âşığın busesini esirgememesi gerektiği, bayramlarda şarabın yasak olmadığı âdeti ile ispat edilir. Dilber-dost, vuslat-bayram, buse-bâde kelimeleri birbiriyle ilişkilidir (düzenli leff ü neşr):

Dil-berâ vuslat gününde eyleme bûsen dirîg

Dôstum bayram olıcak bâdeye olmaz yasag (265/4)

[Ey sevgili! Kavuşma gününde öpücüğünü benden esirgeme. (Çünkü) dostum, bayram olunca şaraba yasak olmaz.]

Misafire yol azığının tatlı olduğu; misafirin güneş doğmadan önce yola çıktığında yolda tehlike hissedeceği; "gökten ne yağdı da yer kabul etmedi" atasözüyle; duvarın, saman çöpü olmadan sağlam olmayacağı; "Kâfirin yaptığı bina sağlam olur." atasözüyle; kış mevsiminde yapılan binanın sağlam olmayacağı; çocukların ateşle oynamasının iyi olmayacağı; çocuk yaşlarda gizli haberlerin açığa vurulduğu; ustaların onmadığı/iflah olmadığı; dünyada herkesin bir isteğinin olduğu; herkesin kendi işini iyi bildiği; insana bir hünerin yeterli olduğu; yalancı kişilerin yalanı bileceği; bilinen yahut korkulu yollarda tanıdıktan korkulmadığı; "eski düşman dost olmaz" atasözüyle; çirkinlerin eline ayna almadığı ve aynaya bakmadığı; bu dünyanın sayısız baykuşu uçuran bir virane olduğu; yoksulu azarlayan zengin kınandığı; fakirlerin yaz mevsimini istedikleri; Mısır ülkesine Habeşli birinin sultan olmadığı; elif harfinin lam harfiyle birleşince (lamelif olunca) eğri olacağı; felek celladının kılıcını günde bin kez toprağa gömdüğü; aşk merdivenine adım adım çıkılamayacağı; güzel yüzlülerin âşığın gönlünü aldıktan sonra inkâr ettikleri; himmet sahiplerinin dilenciye altın verdikleri; feleğin son derece süratli olduğu; güzellik çağının su gibi süratle geçtiği; dünyanın kimseye kalmayacağı; yoldaşın yoldaşı öldürdüğünün çok görüldüğü; ceylan avcılarının yer yer gizlendiği; hüma kuşu gibi himmet sahiplerinin pisliğe konmayacağı; köpeklerin dolunaya dost olmadığı; gecelerin hırsız ile sırdaş olduğu; bu âleme bir vefasızın yeterli olduğu; hastaya, ölüm anında suyun verilmesi gerektiği; uzun gecelerin belasını hasta olanların daha iyi bildiği; tabibin ölecek hastanın yanına fazla uğramadığı; hastanın, derdini tabibe anlattığı ve yardım istediği; dertli olmayınca şifanın bulunamayacağı; yemeğin sonunda taze helvanın iyi geldiği; sıradan kâğıdın iyi helvalara sarıldığı; safranın rengine bakıp da

kimsenin tatlı demeyeceği; padişahın ordunun idaresinden uzak kalmaması gerektiği; sultanın halkını beslemesi gerektiği; başkanın çok olduğu bir işin istenildiği gibi olmayacağı; bayramlarda şarabın yasak olmadığı gibi çok çeşitli unsurlar, klasik şiirin estetik unsurlarını kanıtlamak için delil olarak sunulmuştur.

b) Dinî-Tasavvufî İnanışa Dair Deliller

Âşığın, sevgilinin kölesi olduğunu çok görenlere, Allah'ın istediği zaman bir kulunu sultan edeceği inancı delil getirilir. Geda-kul, dilber-sultan kelimeleriyle düzenli leff ü neşr sanatı yapılmıştır:

Ben gedâ-yı dil-ber oldugumu çok mu gördünüz

Hak Te'âlâ isteyicek bir kulı sultân ider (141/3)

[Benim sevgilinin dilencisi olduğumu çok mu gördünüz? (Çünkü) Allah isteyince bir kulu sultan eder.]

“Şarabın herhangi bir özelliği yoktur.” diyenlere, lütuf ve kerem sahibi olan Allah'ın gülden koku, yıldan da panzehir yarattığı delil olarak sunulur. Beyitte Allah'ın, her şeyde bir hikmet ve fayda gözettiği verilmek istenir:

Yok dime hâsiyet-i bâdeye **kim lutf-ı Kerîm**

Gülde bû yaradur u ef'ide tiryâk eyler (180/4)

[Şarabın meziyeti/yararı yok deme. Çünkü kerem ve lütuf sahibi Allah, gülde koku yılanda panzehir yaratır.]

Âşığa ağlayıp inleme, sevgiliye ise naz ile izzetli davranışın uygun olması, Allah'ın bülbülü inleyecek ve gül bahçesini de aziz edecek şekilde yaratması inancıyla kanıtlanır:

Bana zârî vü ana nâz ile 'izzet yaraşur

Çünkü Hak bülbülü zâr eyledi gül-zârı 'azîz (218/4)

[Bana ağlayıp inleme, sevgiliye naz ile izzet yakışır. Çünkü Hak, bülbülü inletti; gül bahçesini aziz eyledi.]

Sevgilinin, rakip görmesin diye yüzünü örtmesi gerektiği, Kuran'ın açık olduğu zaman şeytanın okuyacağı şeklindeki inanışla ispatlanır. Yüz-mushaf, rakip-şeytan ilişkisiyle düzenli leff ü neşr sanatı yapılmıştır:

Bî-nikâb olma habîbüm görmesün yüzün rakîb

Mushaf açuk olıcak dirler anı şeytân okur (196/5)

[Sevgilim! Örtüsüz olma da rakip yüzünü görmesin. (Çünkü) “Kuran açık olunca onu şeytan okur.” derler.]

Sevgilinin güzelliği zikredilirken cenneti hatıra getirmemek, Kuran okunurken konuşmamak yahut dünya kelamı etmemek inancıyla kanıtlanır:

Yâr hüsnin zikr iderken cenneti anmaz gönül

Söylemez dünyâ sözün şol kimse kim Kur'ân okur (196/3)

[Gönül, sevgilinin güzelliğini zikrederken cenneti anmaz. (Çünkü) Kuran okuyan kişi dünya sözünü söylemez.]

Sevgilinin âşığa gelmesinin uzak bir ihtimal, âşığın ise sevgiliye erişmesinin imkânsız oluşu, hüma kuşunun yere inmediği ve güvercinin Kâbe'ye konmadığı inanışlarıyla ispatlanır:

Sen bana gelmek ba'îd ü ben sana varmak muhâl

Kim hüma inmez yire konmaz kebûter Ka'beye (456/4)

[Senin bana gelmen uzak bir ihtimal; benim sana varmam ise imkânsızdır. Çünkü hüma yere inmez; güvercin Kâbe'ye konmaz.]

Dert ehlinin sevgilinin eşiğine sarı yüzle erişmesine, Hacca gidip Kâbe'yi tavaf etmenin maddî güç sayesinde mümkün olduğu düşüncesi delil getirilir. Beyitte bir maksada ulaşabilmek için maddî ve manevî gayretin sarf edilmesi gerektiği verilmek istenir. Âşığın yüzü, çekilen aşk derdinden dolayı sararmıştır. Hacca gitmek için de maddî güç gerekir:

Çihre-i zerd ile irer işigüne ehl-i derd

Kim tavâf-ı Ka'be olur kuvvet-i zerle nasîb (23/6)

[(Ey sevgili!) Dert ehli, sararmış yüzüyle senin eşiğine erişirler. Çünkü Hacca gidip Kâbe'yi tavaf etmek, altın gücüyle (zenginlere) nasip olur.]

Gam kılıcı yaralısına tenin gerekmeyeceğine, Hz. Peygamberin şehitlerin kefeni ihtiyacı olmadığına dair sözü delil olarak sunulur:

Ten gerekmez tîg-i gam mecrûhına

Kim şehîd-i 'ışka yaraşmaz kefen (413/3)

[Gam kılıcı yaralısına ten gerekmez. Çünkü aşk şehidine kefen yakışmaz.]

Zahidin kuş gibi olduğuna, isteğinin daima uçmak olduğu delil getirilir. Uçmak kelimesi, uçmak fiili ve cennet anlamlarıyla tevriyeli kullanılmıştır:

Ne 'aceb murg imişsin ey zâhid

Ki hemîşe murâdun uçmaktır (147/5)

[Ey zahit! Ne acayip kuşmuşsun! Çünkü isteğin daima uçmaktır/cennettir.]

İçinde gül yanaklı sevgili olmayınca âşığın gül bahçesine değer vermemesi, cennet bahçelerini güzelleştirenin Hakk'ın görünüşü olduğu inancıyla kanıtlanır. Beyitte sofuların cennetten ziyade Allah'ın cemalini istemelerine dair tasavvufî görüşleri dile getirilir:

Neylesün gül-zârı 'âşık olmayınca gül-'izâr

Bûstân-ı cennete sûret viren dîdâr imiş (248/2)

[Âşık, gül yanaklı (sevgili) olmayınca gül bahçesini ne yapsın? (Çünkü) cennet bostanına suret veren Hakk'ın görünüşü imiş.]

Âşığın, sevgili olmadan çimeni seyretmeyeceği (yeşilliklerde dolaşmayacağı), Hakk'ın cemaline âşık olanlara cennetin ayak bağı olacağı inancıyla ispatlanır:

İtmeyem sensüz ayak seyrin çemenden yana **kim**

'Âşık-ı dîdâr olana cennet ayak bağıdır (186/4)

[Çimenden tarafa (bulunan) kadehi sensiz seyretmem. Çünkü Hakk'ın cemaline âşık olana cennet ayak bağı olur.]

Sevgilinin, âşığın ahından sakınması gerektiğine, dua okunun göklere çıkması delil getirilir:

Ey mâh-çihre 'âşıkun âhından it hazer

Bilmez misin ki göklere tîr-i du'â çıkar (78/6)

[Ey ay yüzlü! Âşığın ahından sakın! (Çünkü) dua okunun göklere çıktığını bilmiyor musun?]

Sevgilinin, âşığa yaptığı eziyetlerle yiğitlik taslamamasına, dua okunun feleklerin zırhına da geçtiği söylenerek ispatlanır. Yukarıdaki beyitte olduğu gibi bu beyitte de duanın tesiri, kanıtta önemli rol oynar:

Ey mâh-çihre olma cefâya dilîr **kim**

Eflâk cevşenine hadeng-i du'â geçer (81/4)

[Ey ay yüzlü! Yaptığın eziyetlerle yiğitlik taslama! Çünkü dua oku, felekler zırhına da geçer.]

Güzellik sultanının, dervişine merhamet etmesi gerektiği, saltanatın dua üstünde durduğuna dair olan inançla kanıtlanır. Beyitte, padişahın saltanatının duaya baktığı veya dua ile saltanat sürdüğü söylenerek, dervişe acıması ve yardımda bulunması gerektiği söylenir:

Rahm kıl dervîşüne ey pâdişâh-ı hüsn **kim**

Pây-i taht-ı saltanat dest-i du'â üstindedür (121/6)

[Ey güzellik padişahı! Dervişine merhamet et. Çünkü saltanatın paytahtı dua eli üstündedir.]

Sevgilinin eşiğinde âşığın dua etmesine izin verilmesine, dervişlerin duasının daima kabul olduğu inancı delil olarak sunulur:

İşigünde ko beni sana du'âlar ideyin

Müstecâb olur du'âsı dâ'imâ dervîşlerün (292/3)

[Bana eşiğinde izin ver; sana dualar edeyim. (Çünkü) dervişlerin duası daima kabul olur.]

Acınacak halde olanın sofu değil de âşık olduğu, sofu için sevgilinin mahallesi olmazsa cennetin bulunduğu inancı kanıt olarak zikredilir. Âşığa, sevgilinin mahallesi ele geçmediği için “yazık” diye acımalıdır:

Bana yazuk disene sana ne var ey sôfi

Kûy-i yâr olmaz ise gûşe-i cennet bâkî (604/4)

[Ey sofu! Sana ne var; benim için “yazık” desene! (Çünkü) sana sevgilinin mahallesi olmazsa, sonsuz cennet köşesi var.]

Cennet, sevgilinin saçına kıyasla alnı yahut yanağının olması, cennetin Şam şehrinin altında ya da üstünde olduğuna dair inançla ispatlanır:

Zülfüne nisbet yâ alnun ola cennet yâ ruhun

Çünkü Şâmun bâg-ı huld altında yâ üstindedür (121/3)

[Cennet, saçına nispetle ya alnın ya da yanağın olmalıdır. Çünkü cennet bahçesi Şam'ın ya altında ya da üstündedir.]

Âşığın sevgiliden ayrı kaldığı günlerde dudağını arzulamasına, oruçlu olan kişinin iftarda yahut bayramda tatlı yenmesi âdeti delil olarak sunulur. Hasret günleri-oruç, dudak-tatlı ifadeleriyle düzensiz leff ü neşr yapılmıştır:

Hasret eyyâmında nola ârzû itsem lebün

Tatlu yinür ey yüzi bayram çün ola oruç (40/3)

[Ey bayram yüzlü! Hasret günlerinde dudağını arzulasam ne olur? Çünkü oruç olunca tathı yenir.]

Sofunun günah düşüncesiyle kişileri içmekten alkoymasına, ahirette kimsenin günahı kimseden sorulmayacak inancı delil olarak ileri sürülür:

Ben güneş-gârı bu gün men' itme sôfi içmeden

Kim sorulmaz kimseden yarın günâhı kimsenün (300/3)

[Ey sofı! Günah işliyorum diye beni bugün içmekten alkoyma. Çünkü yarın kimsenin günahı kimseden sorulmayacak.]

Zahidin, âşıkları cehennem ateşiyle korkutmaması gerektiğine, âriflerin sonraya kalan beladan korkmadığı inancı delil getirilir:

Eydünüz 'uşşâkı zâhid nâr ile korkutmasun

'Ârif olan irteye kalan belâdan korkmaz (225/2)

[Zahide söyleyiniz de âşıkları ateşle korkutmasın. (Çünkü) arif olanlar yarına kalan beladan korkmaz.]

Devletli padişahın dünya durdukça var olması isteği, onun dünyayı süsleyip bezeyen İlahi nur oluşu inancıyla ispatlanır:

Cihân durdukca var olsun benim devletlü Sultânım

Kim ol ferr-i İlahîdür cihâna zîb ü zînetler (207/9)

[Benim devletli sultanım dünya durdukça var olsun. Çünkü o, dünyayı süsleyip bezeyen İlahî nurdur.]

Can ve gönülün sevgilinin yanağına meyletmesi, abdalların ateş buldukları yere oturması âdeti ile kanıtlanır. Yanak-ateş, can ve gönül-bir iki çıplak abdal ilişkileriyle düzensiz leff ü neşr yapılmıştır:

Meyl itse hadd-i yâra cân ü gönül bana ne

Bir iki çıplak abdâl od buldılar çönerler (92/5)

[Can ve gönül sevgilinin yanağına meyletse, bana ne? (Çünkü) bir iki çıplak abdal ateş bulunca çömelirler/otururlar.]

Allah'ın sonsuz bir güce sahip olup bir kulunu istediği zaman sultan edeceği ve gülden koku ve yilandan panzehir yaratması örneklerinde olduğu gibi hikmet ve yaratışında sınır olmadığı; Kuran açık olduğunda şeytanın okuyacağı ve

Kuran okunurken konuşmamak gerektiği; hüma kuşunun yere inmediği ve güvercinin Kâbe'ye konmadığı; Hacca gidip Kâbe'yi tavaf etmenin maddî güç sayesinde mümkün olduğu; şehitlerin kefene ihtiyacı olmadığı; zahitlerin isteğinin daima cennet olduğu: cennet bahçelerini güzelleştirenin Hakk'ın görünüşü olduğu; Hakk'ın cemaline âşık olanlara cennetin ayak bağı olacağı; dua okunun göklere çıktığı ve feleklerin zırhına da geçtiği; saltanatın dua üstünde durduğu; dervişlerin duasının daima kabul olduğu; cennetin Şam şehrinin altında ya da üstünde olduğu; oruçlu olan kişinin iftarda yahut bayramda tatlı yediği; ahirette kimsenin günahının kimseden sorulmayacağı; âriflerin sonraya kalan beladan korkmadığı; padişahın dünyayı süsleyip bezeyen İlahi nur olduğu; abdalların ateş buldukları yere oturdukları gibi inanışlar delil olarak sunulmuştur.

c) Tabiat Gözlemlerine Dair Deliller

Sevgilinin gamze oklarının yağmur gibi yağarken âşığın bu oklarla ölmeyi çok istemesi, yağmur uykusunun tatlı oluşu düşüncesiyle kanıtlanır. Gamze okları-yağmur uykusu, ölmek-tatlı ilişkileriyle düzenli leff ü neşr yapılmıştır:

Gamzen okları yağarken cân virürin ölmege

Her kişi anı bilür kim hâb-ı bârân tatlıdur (144/7)

[[Ey sevgili!] Hışımlı bakış okların yağmur gibi yağarken ölmeye can atarım. Çünkü herkes yağmur uykusunun tatlı olduğunu bilir.]

Âşığın gözyaşları ile yalnız kalıp vuslatı hatırlamak istememesi, okyanusa dalan kişinin, aklına sahili getirmeyeceği düşüncesiyle ispatlanır. Gözyaşları okyanus, visal ise kenar olarak düşünülmüş (düzenli leff ü neşr):

Girye ile kon beni bana anman visâli **kim**

Bahr-i muhîte gark olan anmaz kenâreyi (581/4)

[Beni gözyaşlarım ile yalnız bırakın; bana kavuşmadan söz açmayın. Çünkü okyanusa dalan kıyıyı hatırlamaz.]

Âşığın sevgilinin yanağı devrinde ölmek istemesi, bahar günlerinde herkeste yolculuk düşüncesinin uyanması fikriyle ispatlanır. Yanak devri-bahar günleri, ölmek-sefer ile ilişkilidir (düzenli leff ü neşr):

'İzâr ü 'ârızı devrinde kon beni öleyin

Bahâr günleri gönli kimün sefer dilemez (216/2)

[Beni sevgilinin yanağının devrinde/yuvarlaklığında bırakın öleyim. (Çünkü) bahar günleri kimin gönlü yolculuk istemez?]

Sevgilinin gül yanaklarının arzusu ile âşığın gözyaşlarının kanlanması, ilkbahar gelince suların bulanık aktığı düşüncesiyle kanıtlanır:

Gül ruhlarının şevki yaşum kana boyadı

Olur çü bahâr irse sulara bulanıklık (280/4)

[Gül yanaklarının arzusu, gözyaşımı kana boyadı. Çünkü ilkbahar gelince sulara bulanıklık olur.]

Selvi boylu sevgilinin âşığın/Necati'nin yüzüne bakmaması, ilkbaharın şimşir ağacının sonbaharın yapraklarından hoşlanmaması ile izah edilir. Şairin bu beyti yaşlılık vaktinde yazdığı anlaşılıyor:

Ol serv Necâtînün bakmaz yüzine **zîrâ**

Şimşâd-ı bahâr itmez evrâk-ı hazândan haz (259/7)

[O selvi boylu (güzel), Necati'nin yüzüne bakmaz. Çünkü ilkbaharın şimşir ağacı, sonbaharın yapraklarından hoşlanmaz.]

Gönlün, sevgilinin yüzünü hatırlayıp ağlaması ve kavuşmayı özlemesine, bahar mevsiminde yağın yağmurun bal ve yağ gibi değerli olması delil getirilir. Yüz-bahar, ağlamak-yağmur, visal-bal ve yağ ile düzenli leff ü neşr yapılmıştır:

Yüzün anup agladugumca visâl özler gönül

Kim bahâr eyyâmınınun yagmuru bal ü yag olur (107/3)

[[Ey sevgili!] Yüzünü anıp ağladıkça gönlüm kavuşmayı özler. Çünkü bahar günlerinin yağmuru bal ve yağ gibi kıymetli olur.]

Gönlün sevgilinin çenesini sevmesi, bülbülün yuvasını dünyaya değiştirmeyeceği fikriyle kanıtlanır:

Ey gül severse tan mı zenahdânunı gönül

Bülbül cihâna virmez imiş âşiyânesin (386/5)

[Ey gül yüzlü sevgili! Gönül, çeneni severse şaşılır mı? (Çünkü) bülbül, yuvasını dünyaya değiştirmemiş.]

Nasihat edildikçe gönlün inlemesine, üstüne su serpilen ateşin ses çıkarması delil olarak sunulur:

'Aceb midür nasihat eyledükce inlese gönlüm

Bilürsin üstine su sepseler eyler figân âteş (250/2)

[(Birileri) bana nasihat ettikçe gönlüm inlese şaşılır mı? (Çünkü) bilirsin; üstüne su sepeleyince ateş figan eder/ses çıkarır.]

Âşığın vuslat için ağlamaktan kaçmaması gerektiğine, inci tanesi elde etmek için denize girenlerin varlığı delil getirilir. Vuslat-inci tanesi, ağlamak-okyanus arasında düzenli leff ü neşr vardır:

Vasl ister isen ağlamadan kaçma Necâtî

Dür-dâne için derd ile 'ummâna girürler (143/6)

[Ey Necati! Kavuşma istersen ağlamaktan kaçma. (Çünkü) inci tanesi için okyanusa büyük sıkıntılarla girerler.]

Kavuşmayı umanların ayrılık acısını duymayacakları, inciyi isteyenlere Umman denizinin tatlı geleceği düşüncesiyle kanıtlanır:

Vuslat umanlar duyar mı acısını fürkatün

Tâlib-i gevher olana bahr-i 'Ummân tatlıdur (144/4)

[Kavuşma umanlar, ayrılığın acısını duyar mı? (Çünkü) inciyi talip olana Umman denizi tatlı gelir.]

Âşığın, içinde sevgilinin olmadığı dünyayı bir habbeye (çok küçük bir şeye) dahi almayacağı, incisiz sadefin bir değeri olmayacağı düşüncesiyle ispat edilir:

Almayam devrânı sensüz virseler bir habbeye

Kıymeti olmaz sadef kim ola gevherden irag (266/4)

[(Ey sevgili!) Sensiz dünyayı verseler en küçük bir şeye dahi almam. (Çünkü) sadefin, inciden uzak olunca değeri olmaz.]

Her gönülde arandığı takdirde aşktan bir iz bulunması, her toprakta kazıldığı zaman su çıkacağı düşüncesiyle kanıtlanır. Gönül-toprak, aramak-kazmak, aşk-su, bulmak-çıkarmak birbiriyle ilişkili yapılarıdır (düzensiz leff ü neşr). “Her gönülde arandığı takdirde aşktan iz bulunacağı” yapısı, “her toprağı kazsalar su çıkacağı” yapısına benzetilerek temsilî teşbih yapılmıştır:

Her dilde arasan bulunur 'ışkdan eser

Her toprağı ki kazsalar elbette mâ' çıkar (78/7)

[Her gönülde, arasan aşktan iz bulunur. Çünkü her toprağı kazsalar elbette su çıkar.]

Bahar yelinin sevgilinin kara saçını yanağından gidermesi, nevrüz olunca güneş üzerinde bulut olmaz düşüncesiyle kanıtlanır:

Gidersün kô kara zülfün sabâ yili yanagundan

Ki nev-rûz olıcak dirler güneş üzre sehâb olmaz (244/2)

[*Birak da bahar yeli yanağından kara saçını gidersin. Çünkü "Nevruz olunca güneş üzerinde bulut olmaz." derler.*]

Sevgilinin saçlarının âşığın ağlamasını gülmeye çevirmesi, bulutların acı deniz suyunu tatlıya dönüştürmesi ile ispatlanır. Deniz suyu, buharlaşarak önce buluta sonra da yağmura dönüşür. Bulutlar adeta acı suyu tatlı suya dönüştürücü işlevi görür. Ağlamak-acı deniz suyu, zülûf-bulut, gülmek-leziz birbiriyle ilişkili yapılardır (düzenli leff ü neşr):

Agladugumu zülfün ider gülmege bedel

Acı deniz suyunu bulutlar ider lezîz (53/4)

[*(Ey sevgili!) Senin zülfün, ağlamamı gülmeye çevirir. (Çünkü) bulutlar, acı deniz suyunu tatlılaştırır.*]

Nasihatçının âşığı sevgiliden soğutmak için kara suratını ekşitmesine, ateşin sirke ile daha iyi söndürüldüğüne dair düşünce delil olarak sunulur:

Beni senden sovutmaga sevâdın ekşidür nâsîh

Bilür kim sirke ile yig söyünür bî-gümân âteş (250/6)

[*Nasihatçı, beni senden soğutmak için kara suratını ekşitir. Çünkü ateşin sirke ile daha iyi söndürüldüğünü elbette bilir.*]

Ecel pençesinde zengin ve yoksulun bir olduğu, suya dayanmakta şekerle tuzun aynı olduğu fikriyle ispatlanır:

Birdür ey dervîş ecel çengâline bay ü gedâ

Kim berâberdür suya döymekde şekerle nemek (316/6)

[*Ey derviş! Ecel pençesine zengin ve yoksul birdir. Çünkü suya dayanmakta şekerle tuz aynıdır.*]

Meskenet (miskinlik, tevazu, âcizlik) yolunun güneşten öğrenilmesi gerektiği, onun başı göklere eriştiği halde yüzünün yerde olmasıyla kanıtlanır:

Meskenet yolın güneşden öğren ey meh-pâre **kim**

Göklere irişdi başı dahi yüzi yereddür (172/7)

[*Ey ay parçası! Tevazu yolunu güneşten öğren. Çünkü başı göklere erişmesine karşılık yüzü yerededir.*]

Yağmur uykusunun tatlı olduğu; okyanusa dalan kişinin aklına sahili getirmeyeceği; bahar günlerinde herkeste yolculuk düşüncesinin uyandığı; ilkbahar gelince suların bulanık aktığı; ilkbaharın şimşir ağacının sonbaharın yapraklarından hoşlanmadığı; bahar mevsiminde yağın yağmurun bal ve yağmur gibi değerli olduğu; bülbülün, yuvasını dünyaya değişmediği; üstüne su serpilen ateşin ses çıkardığı; inci tanesi elde etmek için denize girildiği; inciyi isteyenlere Umman denizinin tatlı geleceği; incisiz sadefin bir değeri olmayacağı; her toprakta kazıldığı zaman su çıkacağı; nevruda havanın bulutsuz olduğu; bulutların acı deniz suyunu tatlıya dönüştürdüğü; ateşin sirke ile daha iyi söndürüldüğü; suya dayanmakta şekerle tuzun aynı olduğu; güneşin başı göklere eriştiği halde yüzünün yerde olduğu gibi tabiata dair gözlemler delil olarak ortaya konmuştur.

Sonuç

Necati Bey'in gazellerinde kanıtlayıcı anlatım biçiminin örnekleri, ilk kez ortaya konmuştur.

Kanıtlayıcı anlatım biçimi ile ilk mısradan ortaya konan düşünceler, ikinci mısradan sunulan delillerle okuyucu ikna edilmeye çalışılmıştır.

Şairin (ve devrinin), delilsiz bir şeye inanmama yahut düşüncesini kanıtlama isteğinin şiirlere yansıdığı gözler önüne serilmiştir.

Necati Bey, kâinatı, çevreyi, halkın yaşayış ve inançlarını, âdet, gelenek ve görenekleri, atasözlerini ve dinî-tasavvufî söylemleri iyi bir gözlemci titizliğiyle gözlemlemiş ve kanıtlayıcı yöntemle şiirine aktarmıştır.

Necati Bey, kanıtlayıcı anlatım tarzını başarıyla kullanmış; klasik şiirin estetik unsurları ile konuşma dilinin doğallık ve canlılığını uyum içinde vermiştir.

Duygu ve düşüncelerin, aşına olunan ifadelerle sunulması ve kanıtlanarak anlatılmasının okuyucunun etkilenmesine ve şiirinin beğenilmesine sebep olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Aktaş, Şerif. (2002), *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ay, Orhan. (2016), *Necâtî Bey Divanı'nda İrsâl-i Mesel ve Temsîlî Teşbih*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.

Aydemir, Yaşar. (2011), "Sanattan Zihniyete: Kâfirin Diktiği Bina Muhkem Olur", *Gazi Türkiyat*, S 8, s. 137-144.

- Coşkun, Menderes. (2007), *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (2001), *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi, İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (Tarihsiz), *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İsmail. (2000), "İrsâl-i Mesel", *DİA*, C 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İsmail. (2004), "Mesel", *DİA*, C 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Gökyay, Orhan Şaik. (1973), "Necati Bey Divanı", *Türk Dili*, C 28, S 263, s. 292.
- İsmail Durmuş, M. A. Yekta Saraç. (2003), "Leff ü Neşr", *DİA*, C 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Onay, Ahmet Talat. (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz: Cemal Kurnaz), H Yayınları, Ankara.
- Özsarı, Reyhan. (2006), *Cumhuriyet Döneminde Kompozisyon Anlayışı-ve Batılı Kaynaklarla Mukayesesi-*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Pala, İskender. (2000), "İrsâl-i Mesel (Türk Edebiyatı)", *DİA*, C 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Pala, İskender. (2016), "Şiirde İspat Metodu: İrsal-i Mesel", *Şi'r-i Kadîm*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta. (2007), *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 3F Yayınevi, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat. (1997), *Necati Beg Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.